

ЖИВКО ВОЙНИКОВ

ДРЕВНО- БЪЛГАРСКОТО ЕЗИКОВО НАСЛЕДСТВО

еделваїс

Плевен, 2024

СЪДЪРЖАНИЕ

УВОД _____	9
------------	---

ТИТЛИ И ЗАНЯТИЯ ОТ ВРЕМЕТО НА ПЪРВАТА БЪЛГАРСКА ДЪРЖАВА _____ 23

1. Владетел, престолонаследник и пръв помощник на владетеля _____	23
2. Аристократи и войскови командири – боили, таркани, жупани, колобри, багатури, багаини _____	31
3. Други титли _____	49
4. Професии и занятия _____	62

ПРАБЪЛГАРИЗМИТЕ И АВАРИЗМИТЕ _____ 80

1. Думи от различни източници _____	80
2. Надпис с въоръжения от Бял бряг _____	83
3. Думи от езика на Алцековите българи _____	87
4. Думи от езика на Панонските българи _____	102
5. Думи от езика на Волжките българи _____	105
6. Старобългарски думи с вероятен прабългарски, или с независим от българите, аварски или ирански произход в славянските езици _____	118
7. Съвременни, диалектни и разговорни думи от възможен прабългарски произход и една детска броилка _____	288
8. Неясни думи употребени във „Веда словена“ _____	398
9. Накратко – термините в древнобългарския календар _____	407
10. Поминателни надписи с гръцки букви _____	419

ДУМИ, КОИТО НЕ СА СВЪРЗАНИ С ПРАБЪЛГАРСКОТО ЕЗИКОВО НАСЛЕДСТВО _____ 421

1. Тюркизми в руския език, представяни за прабългаризми _____	421
2. Български думи от кипчакски (печенежки, кумански) произход _____	431
3. Тюркият произход на названията на някои български етнографски групи _____	452

НАКРАТКО ЗА БЪЛГАРСКИЯ ЕТНОНИМ	459
НЯКОИ ИНТЕРЕСНИ БЪЛГАРСКИ ТОПОНИМИ	463
НЯКОИ ВОЛЖКО-БЪЛГАРСКИ ТОПОНИМИ	480
НЯКОИ АВАРСКИ ТОПОНИМИ	483
НЯКОИ АВАРСКИ ДУМИ И НАДПИСЪТ ОТ НАГИ СЕНТ МИКЛОШ	489
НЯКОИ ОСОБЕНОСТИ НА БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК	499
РЕЧНИКЪТ НА ЗОЛТАН ГОМБОЦ	507
ЗАКЛЮЧЕНИЕ	565
Използвана литература	572

УВОД

Класическото българско езикознание от времето на своите доайени професорите Иван Шишманов, Беньо Цонев и Стефан Младенов признаваше за древнобългарски (прабългарски) по произход около 14 – 15 думи: **бисеръ**, **бъбрекъ**, **пашеногъ** (баджанак), **чертогъ** (стая), **боиль**, **белегъ**, **балванъ** (идол), **кумиръ** (идол), **капище** (езическо светилище), **белчугъ** (гривна), **тояга**, **тучъ** (бронз), **чипагъ** (платка на дреха), **санъ** (ранг), **шейна**.

По-късно са добавени също **бай**, **вая** (ваятел – скулптор), **карам** (в смисъл – движа се, и абстрактно – преживявам), **крагуй** (сокол), **шарка** (боя), **книга**, **сур** (сив), **сабя**, **саблъ** (петел), **ватахъ** (водач), **ковръгъ** (обреден хляб), **кръчагъ** (стомна), **харания** (котел), **шавар** (папур), **шаран**, **калина** (зълва), **ковчегъ**, **шиле** (Вл. Георгиев, Ив. Дуриданов, К. Мирчев, Ив. Гълъбов, Ив. Добрев).

Според Емил Боев в съвременния български език следите от езика на древните българи са около 50 думи, които той подрежда в няколко групи:

1) народностни и лични имена: **българин**, **Борис**, **Боян**, **Кузман**, **Курти**, **Чавдар**, **Чако** или **Чака** (име, срещано в Провадийско и Варненско)¹;

2) обществен живот и управление: **боляринъ**, **санъ** (оттам и **сановник**), **самчи** (счетоводител, иконом, пратеник), **хан**, **кавхан** (висша длъжност у прабългарите, равна на пръв министър, канцлер), **тархан**, **дархан** влиза в словосъчетание с други думи: **жупан-таркан**, **зера-таркан**, **оглу-таркан**, **бори-таркан** – помощник, заместник, **кана-таркан**, **вулпас-таркан**², **калу-таркан**, **боила** – висши аристократи; **ичиргу-боил** – висша длъжност, отговаряща на министър на вътрешните работи, **багаин** – благородническа титла у българите, по-висша от **боил** (б.а.: всъщност е по-нисша); **багатур** – герой, юнак, почетно звание, давано от **хана** (б.а.: хан – неизвестна за българите титла), и др.;

3) верски култ и поверия: **капъ** (идол), **капище** (езически храм), **кумиръ**, **чертогъ**, **чрътогъ** (дворец);

1 Чавдар е куманско име, Чако/Чака – татарско, Кузман вероятно също е куманско име, нямат нищо общо с древните българи. Боян/Баян е аварско име, а Курт(и) може и да със сармато-алански (прабългарски) произход, среща се и при осетинците, идва от *kurd* – ковач, Борис също е от сигурен сармато-алански произход, означава „светъл, рус“.

2 Всъщност обърквана транскрипция на *боила-таркан*.

4) части на човешкото тяло: **бъбрекъ** и **коремъ**;

5) роднински названия: **буля** (братова жена, жена на по-голям брат и производното **булка** – невеста); **калина** (название и обръщение към по-млада от съпруга зълва, която снахата е заварила в семейството на момъка, на съпруга); **пашеног** (роднинско име със съдържание мъжът на сестра ми. Днес вместо това име се употребява друга (славянска) дума със същото значение – шурей. Аналог на **пашеног** е **баджанак** (турцизм) – всеки един от съпрузите на сестри);

6) растения и животни: **шавар** (вид блатно растение), **чунгур** (пън на дърво), **шиле** (агне на 1 година), **шаран**, **чавка**;

7) облекло, накити: **бисер**, **калпак**, **кебе** (дреха с къси ръкави или без ръкави); **сокай** (женска украса за глава във вид на шапчица със спусната отзад кърпа); **сая** (женско облекло, прилично на сукмана, но разрязано отпред — удобно за яздене), **тикра** – огледало, **тумакъ** (гащи); **чипагъ**, **чипакъ**, **сукман** (къса женска дреха без ръкави);

8) средства, прибори, возила: **белчугъ** (пръстен, брънка, халка), **делва**, **тояга**, **шейна**;

9) качества: **белтек** (**пелтек**¹), **пинкав** – пипкав², **самсур** – нелюбезен, безрамен;

10) други думи: **белтъкъ**³, **делиборан** (неферментирало, „лудо“ вино), **еди-кой си**, **карам** (в смисъл „вода“, а не „карам се“), **сума** (в смисъл на много, твърде много, напр. „сума свят“); **тепе** и др.

В по-ново време някои изследователи прибавиха и нови, някои от които съмнителни, думи към прабългарското лексикално наследство: **суврена** възглавница, **сусми** – везбена техника, **печать**, **бетю** (название на букви?), **ирни** – пища, **сам** – название на числа, **самчи** – счетоводител, наставката **-чи** (**шаръчи** — живописец, художник; **кънигчи** – граматик,

1 Значение – заекващ. Не може да се определи времето на попадане в бълг. език, тъй като е широко разпространена в тюркските езици.

2 Погрешно извеждане на Е. Боев, думата идва от *пина* – напъвам се, *пенгавя*, *пънкавя* – мотам се, обърквам се, чудя се. (БЕР-5, 1999: 223) Думата се употребява в българските по произход тимошко-моравски говори в Сърбия. (*Жугић*, 2005: 271; *Златановић*, 1998: 282)

3 Думата липсва в Българския етимологичен речник. Очевидно производна на *бял*, съответно *белтък* и *жълтък* – двете части на яйцето. В староруски от старобългарски **бѣлотъкъ**, руски *белок*, белоруски *бялок*, малоруски (украински) *білок*, сръбски *беланчевина*, хърватски *bjelancévina*, словенски *beljakovine*, словашки *bielkoviny*, чешки *біlkovin*, полски *białko*, литовски *baltymas* – белтък и съвр. зн. протеин. Окончанието *-тък* в български е славянско, вторично възникнало, има го и в др. славянски езици, напр. полски *białtko* и *żółtko* – белтък и жълтък. Подобна дума е бълг. диал. *белтак* – бял кварц, сърбохърв., словенски *bjelotok*, чешки *belotok* – „бяло течение“ при жените, венерическа болест. (ЭССЯ-2, 1975: 82 – 83, 75)

книжовник, писар), наставката **-ог** (чертог) и др. (Колев, 1987: гл. 3, стр. 65 – 66)

Думите **бетю**, **ирни** и **сам** не съществуват в българския език, а Райко Сефтерски ги посочва като унгарски прабългарски заемки, позовавайки се на известния речник на Золтан Гомбоц (който е разгледан подробно в края на настоящия труд). (Сефтерски, 1983: 75)

Доц. Владимир Хънтов прави обширен анализ на вероятното прабългарско наследство в руския език и отделя 58 думи, наречени от него „прабългаризми“, разпределени в следните групи:

1) думи, наследени в руския език от праславянския: **болгаринь**, **клобукъ**, **книга**, **печать**, **хмель**, **хоругва**, **хрень**, **чаша**;

2) думи, заети в руския език непосредствено от прабългарския: **атаман**, **балкар** (етноним), **батогъ** (бич, тояга), **богатырь**, **брага** (пиво), **бурый** (жълтеникав), **ватага** (банда, отрад), **войлокъ** (вълнен плат), **воръ** (крадец), **жемчугъ** (перла), **ичигъ** (ичиги, ичитки – меки кожени ботушки), **ковёръ** – покривало, **коврига** (ритуален кръгъл хляб), **кортик**, **кошунство**, **лошадь**, **оврагъ**, **сабля**, **саврасый** (жълтеникав), **сапогъ** (ботуш), **серьга** (обица), **сусло** (изцедено грозде за вино), **сыворотка** (суроватка), **таволга** (растението *Spiraea*, или *Filipéndula*, в бълг.: блатен тъжник, брястолистно орехче, отвратниче), **творогъ** (сирене), **товаръ**, **товаришь**, **тумакъ**, **хозяин**, **чеботъ/чоботъ**, **чирикъ** (цървули, кожени гети), **чуваш**, **чулокъ** (чорап), **шапка**, **шатёръ**;

3) думи, заети в руския език от писмените старобългарски паметници: **багрянный**, **бисер**, **боярин**, **врач**, **ваять**, **капище**, **книгочей**, **ковчег**, **корчага**, **кумир**, **печатлеть**¹, **сан**, **суета**, **чертог**, **шаровый** (шарен).

В 15 случая прабългарският език е бил посредник между руския и някакъв друг език. Прабългарският език е преоформил и предал на руския 8 думи от иранските езици (**кортик**, **сапог**, **хмель**, **хозяин**, **чаша**, **чебот** или **чобот** (вид високи ботуши), **чертог**, **шатер**); 3 думи от китайски (**жемчуг**, **книга**, **суета**); по една от арабски (**бисер**), грузински (**печат**), монголски (**хоругва**) и осетински (**кумир**).

Сред прабългаризмите в руския език са и **быля** (сановник, знатен човек), **криль**, **крэлькъ** (вид, форма, праобраз), **оимъ**, **оиминъ** (воин), **сокачни** (готвач), **самъчии** (сановник, висш чиновник), **дохътор** (възглавница), **тикъръ**, **тикра** (огледало) и др., заимствани предимно чрез посредничеството на старобългарския език.

1 Впечатление, впечатлявам се, в бълг. език е късен русизъм, а руската дума е превод на немското *Eindruck* – отпечатък. (БЕР-1, 2007: 177) Всъщност тук основният корен е печат.

Като прабългарски Хънтов смята и думите, за много от които грешки: **бадя** (буре, съд), **балван** (идол), **бахилы** (селски обувки), **башмак** (меки ботуши), **баштан** (ограда, градина), **буква**, **буланый** (светложълт кон), **бурав** (свредло), **бурак** (дървена чаша, съд), **бурдюк** (мях за вино, буре, дървен съд), **бык**, **вол**, **дрофа** (*Otis tarda* – дропла, вид птица), **изьян** (вреда), **кабак** (кръчма), **карий** (черен), **колчан**, **колымага** (палатка, покрита кола), **кошель**, **кошелёк** – вързоп, кесия, общославянска дума), **кочерга** (ръжен за разбъркване на огнището), **лапша** (парчета тесто, сварени в бульон), **лачуга** (колиба), **лохань** (съд, леген), **очаг** (огнище), **севрюга** (вид риба от сем. Есетрови – *Acipenser stellatus*, в бълг. пъструга), **сигать** (скачам), **слон** (общославянска дума с неясен произход), **сундук** (сандък), **сырт** (хълм), **телега** (кола), **толк** (тълкувам, разяснявам), **толмач** (преводач), **тъма** (10 000), **упырь** (вампир), **халуна** (сламена колиба), **холоп** (хлапак, младеж, ратай), **хомут** (юзда, оглавник на кон), чакан (блатно растение папур – *Турфа*), **чара** (котел), **чебак** (кожена шапка, ушанка, според Добродомов (Добродомов, 1972: 111), **чекан** (бойна брадва), **черемис**¹, **чубарый** (пъстър), **чугун**, **шафран**², **шлык** (висока шапка), **шеренга** (отряд, рота по времето на Петър I), **шишак** (също **чичак** – шлем). Има данни (според автора Хънтов), че тези думи са прабългарски по произход. Все още обаче не са достатъчно ясни както истинската картина на заемането им в руския език, така и ролята на прабългарския език в процесите на заемане. (Хънтов, 2005: 96 – 310)

Както се вижда, Хънтов доста грешки и по-голямата част от тях не могат да се смятат за прабългарски по произход. Много от тях са кумански или татарски, изобщо кипчакски думи, заети в руския език, и нямат никаква връзка с българите, нито пък със старобългарския език. Но това ще бъде разяснено подробно в настоящия труд.

А. Андонова смята, че запазените и известни прабългарски думи са около 100, като се позовава главно на изследвания, правени върху тюркските езици, предвид предпоставената като аксиома „тюркска принадлежност на прабългарите“. Посочват се: **дилом** – змия, **дохътор** – възглавница, **сю-биги** – титлата на българските владетели, но го обяснява по

1 Название на марийците, дадено от татарите, в татарски *čirmiš*, чувашки – *sarmis*. (Фасмер-4, 1987: 338-339)

2 Подправка, приготвяна от цветовете на шафрановия минзухар, думата „шафран“ произлиза от старофренското *safran* (XII в.), средногорнонемското *saffran*, който идва от латинското *safranum*, дало в италиански *zafferan* и испански *azafrán*. Произлиза от арабското *asfar* – жълт, чрез паронимното *za'faran*, името на подправката на арабски (Фасмер-4, 1987: 414), и няма нищо общо с древните българи.

Цв. Степанов като ирански израз **su (hu)** – хубав, **bhaga** – благо, щастие, коурелък – прототип от тюркското **kör** – гледам, **твирем** – девет, от чувашкото **töhär** – девет, **белчуг** – обръч, от унгарското **bölcso** – люлка¹ отразяващо пратюркското **bäšük**, **тълмач** – вестносец, пратеник, от тюркското **til** – език, вечем – трети, от тюркското **üč**, чувашкото **viš** – три, алем – първи от пратюркското ***al** – начален, чувашки **uləm**, **iləm** – преден, начален², **блехъчии** – ковач, железар, от тюркското **bilci** – знаещ (абсурдна логика?), **брачин**, **брачина** – коприна, **дван** – заек, **имен** – кон, **текоу** – куче (невярно, значението е овен), **кълоу** – титлата „калу-“, **блъванъ** – стълб, **богин** – багаин (?), **катъ**, **катоунъ** – лагер, бивак, **коуриль** – прототип, **кълаигъ** – храненик, паразит, **канъпилии** – колан, **мечеть** – мечта, видение, **теляга** – телега, **талига**, **тетегъ** – носилка, **лектика**, **тънганъ** – сокол (от едноименното име в Мурфатлар?), **хоръгы** – знаме, **хръзанъ** – бич, чай – отвара, **чеканъ** – сечиво, кирка, **чъпагъ** – част от облеклото, **джоб**, **капъ**, **ковчегъ** – съндък, гроб, **комърогъ**, **гомръ**, **гоморъ** – съд, чаша, **печать** – тагма, знак, **сапогъ** – ботуш, **слонъ** – животно, **сынъ** – кула, **коумиръ** – идол, **ятоухолница** – хан, **странноприемница**, **капище** – езически храм, **санъ**, **сановникъ** – титла, **големец**, **чрътоугъ** – стая, **сграда**, **шаръ**, **шарота** – цвят, **багъръ** – цвят, багра, **белегъ** – знак, буква, **кънига** – книга, **кънигачии** – книжовник. Трябва да прибавим прабългарските титли, имена и календарни понятия. (Андонова, 2003: 244 – 250)

Явор Милтенев посочва още някои думи: „лексеми, които са фиксирани еднократно само в един писмен паметник и не са засвидетелствани в други текстове“, за които можем да се смятаме, че някои от тях са с вероятен прабългарски произход: **бърии** – *κόνειον* **бучиниш** (*Conium maculatum*) (аналогично в унгарски **bügök**), **колимогопоставление** – *σκηνοπύλωα*, построяване на шатрите, **твалага** – *δάμαλις*, телица, **тевиг** – *ζεύγη*, част от ярем, **жегли**, **гыжа** – *όμφαξ*, незряло грозде, **дълы** – делва, **двалма** – *ίπποφορβός*, коняр, **кръчагъ** – съд, **кълигъ** – началник на прислугата, **сасыгъ** – *χορνή*, съд за разтопяване на метал, **багърѣн** – пурпурен, **бисерь** – бисер, **бълтъгъ** – знак, **исклъсмъ** – издигам, **исклъсмъство** – възвишение³, **жоупище** – гроб, гробница, **капиште** – стълб,

1 Унгарското *bölcso* – люлка, се обяснява с кипчакското *beşik* – люлка, с последващ *š>/* преход и няма нищо общо с белчуг – пръстен, халка. (Zaicz, 2006: 93)

2 Както беше изяснено в книга IV, календарният термин алем означава допълнителен, изравнителен месец, а не първи! Вж. в съотв. глава по-нататък.

3 Славянска дума, производна на старобълг. **клькъ** – кълка, бедро, което се е употребявало и като географски термин – рид, бърдо, напр. Клъчевица, село в Скопска Черна гора

идол, **коврига** – обреден хляб, **колимогъ** – шатра, **коштоуна** – лъжа, измислица, подигравка, **коштоуникъ** – клеветник, лъжец, **комърогъ** – глинен съд, **кръчии** – ковач, **коумиръ** – идол, **коурълькъ** – образ, калъп, **мъчътъ** – съновидение, мечта, **оимъ** – воин, **сань** – достойнство, ранг, **срьдоболия** – кръвен роднина, братовчед, **сынъ** – кула, стълб, **хоржгы** – скипър на владетеля, **чрьтогъ** – стая на младоженците, **шарописателъ** – художник, **исполь** – великан (и славянско **штоудъ** – великан¹), **сень** – къща, **лоунъ** – орел, лешояд, **ланитж** – буза, **крась** – къща², **оревитъ** – похотлив, жребец, **дидрага** – вътрешности, черен дроб. (Милтенев, 2006: 188 – 189, 184, 179, 160, 209, 211, 228, 242, 246; Милтенев, 2013: 349) А. И. Илиев добавя и **бычмогъ** – наколенник. Интересна е също думата **ладва** – хълбок³. (Илиев, 2016)

А. Милтенев посочва в Диалозите на Псевдо-Кесарий и в Златоструй като рядко употребявани думи **истези**, **естези**, **исто** – утроба, полови органи, вътрешности⁴, **расть** – далак, **крада** – пешч, **ноута** – глави (брой) добитък⁵, **оловина** – слабо, разрежено вино, **іазно** – животинска кожа, **скръбътъ** – лоза, лаврово дърво⁶, **сосона** – теменужка, **стъпль** – дива котка⁷, но също и свиня (неясно), **срачии** – вид птица, **жкотъ** – кука, **бъхъ**

(XIV в.), днес преименувано на Кучевица, и кълсам – тичам с мъка, трудно. (БЕР-2, 1979: 478; БЕР-3, 1986: 192)

1 Произлиза от чудо, чудовище, в старобългарски *штоудо* – чудо.

2 При много по-често употребяваното славянско **хлъвина** – къща, заемка от готски *hlaiw* – гроб. Всъщност смисловата разлика се обяснява и със славянското (староруското) *хлъвина* – яма, т.е. землянка, каквито са и жилищата на древните славяни. (ЭССЯ-8, 1981: 30 – 31)

3 Славянска, в словенски *ledvica*, чешки, словашки *ledvina*, старополски *ledźwica*, горнолужицки *ledźwina*, долнолуж. *ladwina*, *laźwina* – бъбрек, сърбохърв. *ледвице*, малоруски *ледвици* – кръст, поясна област. (ЭССЯ-15, 1988: 50)

4 От балтославянски, в литовски *isčitos* – вътрешности, хърватски диал. *jisto*, полабски *jista* – бъбрек. (ЭССЯ-8, 1981: 242 – 243) В български диал. истеси – слабинната област на човека. (Иванов, 2021: 79)

5 От древнонемски **nauta* – едър рогат добитък. (Фасмер-3, 1987: 90)

6 Означават „бодливо растение“, оттук и „лаврово дърво“. В български диалекти е засвидетелствана думата скрипка, скрипалка за *Smilax excelsa*, висока скрипалка, вид бодлива лиана, названието идва от скрипна – хапя, бода. (Милтенев, 2006: 217)

7 Неясна дума. Значението „свиня“ е късно и погрешно, използвано в препис от манастира „Крушедол“ от XVI в. на библейската книга Царства (3Цар 22:38), цитирано от А. Х. Востоков (стъпль или стьблъ, в мн.ч. стьблеве). (Милтенев, 2006: 216; Востоков-2, 1861: 191 – 192) Но основното значение е дива котка, рис. От славянските езици думата е засвидетелствана единствено в старополски *zdeb*, *step*, в съвр. полски *źbik*, *źbik* – дива котка, и по данни на Т. Балкански в говора от с. Драгиново (Корова), Велинградско, като стебал – дива котка.

– съвсем, изобщо, напълно, **штоурь** – щурец, **чресла** – скут, и др. (Милтенев, 2013: 403; Милтенев, 2006: 213, 214, 215, 219, 221, 228, 229, 238, 240, 241, 245)

Антоанета Делева (по съпруг Гранберг) определя като прабългарски следните думи:

1. Най-ранни хуно-български¹ думи: **батогъ** – бич, **блъванъ** – надгробна колона, статуя, идол, **българинъ** – етноним, **коза** – вид домашно животно, **клобокъ** – шапка, **колимогъ**, **колимага** – палатка, покрита кола, **кордъ**, **корьда** – меч, **крагоуи** – ястреб (*Accipiter nisus*), **кръчагъ** – стомна, **кънигы** – книга, писмо, **сабля** – меч, сечащо оръжие, **слонъ** – вид животно, **хоржгы** – знаме, скиптър, **чеканъ** – чук, бойна брадва, **чъбанъ** – съд. Към тази група най-ранни тюркски заемки на общославянско ниво може да се добавят и някои съмнителни и неясни по произход думи: **мъсть** – отмъщение, **печать**, **плъна** – цепнатина, шупла в метала, **тлъмачъ** – преводач, **тъма** – много на брой, 10 000, **хмълъ**, **хоула** – обида, хула, чаша, шатра.

2. Думи в източните и южните славянски езици: **бисъръ** – перла, **быліа**, **боліаринъ**, **бояръ** – аристократ, **белчоугъ** – пръстен, **бълъгъ** – знак, символ, **капъ** – идол, калъп, модел, подобие, прототип, кутия, **ковъчегъ** – кутия, сандък, **коштоуна** – басня, **коумиръ** – статуя, езически идол, **санъ** – ранг, **чъпагъ** – чанта, джоб на външната дреха.

3. Думи с ограничено разпространение в южните и източните славянски езици. Тези заети думи са използвани най-вече в средновековната литература и книги с български и руски произход: **багръ** – пурпур, регалии, порфир, **блехъчии** – ковач, **Бахомитъ** – Мохамед, пророка на Аллах, **брачина** – коприна, **дохъторъ** – възглавница, **кръчии** – ковач, **коерълъкъ**, **коуриль** – прототип, калъп, еталон, **къльигъ** – паразит, **оиминъ** – воин, **самъчии** – съветник, помощник, пратеник, иконом, **сапогъ** – кожена обувка, ботуш, **сокачии** – готвач, **сынъ** – кула, **чиготъ** – меченосец, **чрътогъ** – спалня, къща, дворец, **-чии** – суфикс за образуване названия на професии.

4. Думи, регистрирани само в славянските текстове с български произход: **комърогъ**, **гоморъ**, **гомръ** – съд за вода, **коръмъ** – стомах, корем,

Предполага се, че е табуирано название „животно, което дебне от стъблата на дърветата“. (Попов, 2004: 5 – 23)

1 Съчетанието хуно-български или хуно-българи е напълно безсмислено и невярно, но това е инерцията на погрешните теории, съчинени от „авторитетите“ на XIX – XX в., за съжаление, печална инерция, продължаваща и днес.

кръкыга – кола, каруца, **кръчагъчии** – грънчар, **кълоубрии** – пророк, жрец (колобър), **тетегъ** – носилка, **хръзанъ** – камшик, бич, **чан** – отвара, чай, думата е регистрирана в текста Врѣчьба Коузьмина („Лечението на Козма“), **чръгоу быліа**, **чръгыіа** – военни титли, **іатьхоульница** – странноприемница. (Делева, 2000: 109 – 115; Гранберг, 2008)

Тодор Бояджиев смята за прабългарски следните думи:

1. Календарните изрази, названията на животните и числителните от т.нар. „прабългарски календар“.¹

2. Титлите от времето на ПБД: **быліа**, **чръгоубыліа**, **болиарин** (производна на боила).

3. Други думи, съхранени в старобългарския език: **капъ** (идол), **капище** (езическо светилище), **коумиръ** (идол), **тикъ** (огледало), **чрътогъ** (брачна стая), **пашеногъ** (баджанак), **белчоугъ** (пръстен, халка), **коремъ**, **боубрекъ**, **дохъторъ** (възглавница), **колимогъ** (шатра), **сабліа** (сабя), **шаръ** (боя), **биръ** (данък), **санъ** (ранг), **чъпагъ** (къса горна дреха).

4. Различните занаяти или деятелни имена, завършващи с наставката **-чии**.

5. Думи от прабългарски произход, съхранени в съвр. български език: **българин**, **бъбрек**, **бисер**, **белег**, **бърча**, **бай**, **буля** (леля), **делва**, **еди-кой си**, **ковчег**, **кумир**, **кърша**, **кокиче**, **калпак**, **куче**, **отава** (трева), **стопанин**, **товар**, **тояга**, **чепик**, **чертог**, **шаря**, **шарен**, **шарка**, **шаран**, **шепна**, **шубрак**.

6. Друга част с по-ограничена употреба са думите: **балван** (буца пръст), **калина** (зълва), **капия** (ножница), **крагуй** (сокол), **кърчаг** (стомна), **сокай** (вид женска кърпа за главата), **самсур** (нелюбезен, грубиян), както и съвр. производно на белег > бележка, белязвам, бисер и производното му бисерен.

7. Някои от тях са останали в българските диалекти и днес почти не се употребяват в разговорния език. Такива са: **буля** – леля, **бълван** – буца пръст, **калина** – зълва, **капия** – ножница, **крагуй** – сокол, **кърчаг** – стомна, **сокай** – женско украшение за глава, **самсур** – нелюбезен. Други думи се използват само в литературните произведения като **каган**, **кавхан**, **хан**, **боил**, **боритаркан**, **багаин**.

¹ Въпросът за аварския произход на т.нар. „прабългарски календар“ и етимологията на календарните термини, както и за самия произход на този вид календари е детайлно и подробно разгледано в моя труд „Заблуди факти за древните българи. Някои въпроси, свързани с религията, културата и бита“. Книга IV, изд. „Еделвайс“, 2023. Това е най-подробното и най-обширно проучване по въпроса, писано досега. Затова съвсем накратко ще разгледам етимологията на календарните термини.

8. Лични имена: **Борис, Боян, Кузман, Курти, Чавдар, Кубрат, Крум, Омуртаг** и топонимът **Каспичан**. (Бояджиев, 2011: 164)

Татяна Славова извежда от старобългарски превод на Библията, съхранен в преписи от XIV в. на руски, сръбски, български, следните „прабългаризми“:

1) названия на съдове, домашна покъщнина и оръдия на труда – **комърогъ, гоморъ** (съд за вода, неголям съд за пари), **кръчагъ** (съд за пиене, делва, стомна, чаша), **сасыгъ** (съд за разтопяване на метал, горнило), **чъванъ** (съд за вино) **чъваный** (метален съд), **дохъторъ** (възглавница), **чеканъ** (топор);

2) названия на облекло, обувки и украшения – **клобукъ** (островърха кожена шапка), **сапогъ** (ботуш, сандал, кожена обувка), **сапожьнъ** (от, на обувката), **яригъ** (груба влакнеста дреха, груба тъкан), **бисерь** (бисер);

3) лексеми със значение „дом, постройка; поселение“ – **колимогъ** (шатра, палатка), **сокало, сокалькъ** (кухня), **сокальчън** (кухненски), **чрътогъ** (брачна стая, спалня, палат), **чрътожьникъ** (жених), **катъ, катоунъ** (стан, лагер);

4) с прабългарски произход са и някои регалии на царската власт като **багър, багърэница** (порфир, пурпурна царска дреха), **багрэнь** (пурпурен, цветен) и **хорънгы** (скиптър, знаме, владетелско достойнство, коляно, племе), както и езически реалии като **блъванъ** (стълб, статуя), **блъванъникъ** (идолски княз, аналог на библейското Молох), **кумиръ** (форма, статуя, идол, олтар, езическо божество) и **кумирожрътъвая** (идолски жертви, жертвоприношение), **кумиръскъ** (езически), **кумиръница** (статуя, стълб);

5) засвидетелствани са и названия на титли и длъжности, вж. **болэрин** (болярин), **другъ** (велможа, висш сановник), **самъчии** (управител на двореца на владетеля), **чръгъ** (войник от владетелската свита, телохранител);

6) прабългарски са и военни термини като **сабля** (сабя) и **сынъ** (кула), както и редица наименования на професии като **двалма** (коняр), **кръчии** (ковач), **усмаръ** (кожар), **сокачии** (готвач) от **сокъ** (готвено ястие);

7) културната заемка като **кънигы** (книга, писмен документ, грамота, писмо, Светото писание, надпис), **кънигъчии, кънижьник** (книжовник, книжник), абстрактното съществително **мъчтъ** (видение, мираж, измама, дало съвр. мечта), **тъма** (безброй, 10 000), прилагателното **слоновънъ** (слонов, слонски), **капъ** (образ, вместилище, ножница), **капия** (ножница), **капище** (изображение, статуя, стълб, оброчище, жертвеник), **ковъчегъ** (ковчег, Ноевият ковчег, кивот, сандък, гроб, могила), **ковъчезьць** (ковчеже (за пари), кошница, кошче), **хлакъ** (ерген), **хластыи** (безбрачен,

в руски холост), **шарь**, **шарота** (боя), **шаротъны** (шарен, боядисан), **куригь** (сват, участник в сватосването, близък на младоженеца), **котигань**, **котигань**, **котыгань** (бодлив храст, трън, шубрак). (Славова, 2011: 64 – 74)

Липсата на ясна представа за това какъв е бил по произход „прабългарският“ език и дали изобщо е съществувал единен „прабългарски“ език тласка изследователите в крайни направления: или да търсят прабългарско начало почти във всички тюркски, най-вече чувашки думи, проникнали в унгарски, руски и другите славянски езици по различни пътища (привържениците на „тюркския произход“), или пък да търсят преднамерено само ирански „памирски“ аналози (П. Добрев и последователите му). Но П. Добрев така и не представи нито един етимологичен анализ за смятаните от него „прабългарски“ думи.

Така че този въпрос е изключително сложен и се нуждае от сериозно преразглеждане. Много от посочените от разните автори „прабългаризми“ всъщност са късни тюркизми, попаднали в древноруските текстове от татарския език или също в български, но са от печенего-кумански произход. Ще ги разгледам поетапно и подробно.

Използвах и достъпните речници на българските по произход косовско-моравско-тимошки говори в Сърбия. Тук също се откриват интересни диалектни думи, имащи общобългарските си аналози и показващи древнобългарски произход.

Авторът: wojnikov@mail.ru

Предвид използването на названията на много езици в по-нататъшното изясняване на етимологиите на подбраните от мен думи прилагам за улеснение на читателя класификациите на някои езикови семейства.

Алтайски езици

Състоят се от ТМ, монголските, тюркските езици, корейския и японския език.

1. ТМ, тунгусо-манджурски езици.

Севернотунгуски:

евенски език

евенски език

негидалски език

солонски език

Южнотунгуски:

манджурски език

нанайски език

орокски език

орочки език

улчийски език

удегейски език

чжурчженски е езикът на жужаните и на аварския елит

2. Монголски езици.

Централномонголски езици:

халха-монголски език

ордоски монголски език

бурятски език

дагурски език

хамнигански език

Западномонголски езици:

калмикски език

Южномонголски езици:

монгурски език

баоански език

дунсянски език

моголски език – малцинствен език

в Афганистан

3. Тюркски езици.

а. Кипчакско-татарска група:

татарски език

казански татарски

кримскотатарски

сибирско-татарски

башкирски език

б. Кипчако-кавказка група:

карачаевски език

балкарски език

кумикски език

в. Кипчако-каспийско-средноазиатска група:

казахски език

киргизки език

каракалпакски език

ногайски език

г. Уйгурска група:

узбекски език

уйгурски език

халаджки език

д. Огузка група:

турски език

азербайджански език

саларски език

гагаузки език (Молдавия)

туркменски език

е. Сибирско-алатайска група:

якутски език

долгански език

тувински език

хакасски език

шорски език

северно-алтайски тюркски диалект

саръуйгурски език (език на „жълтите уйгури“ – изчезващ тюркски език, използван в Сунан-Югурския автономния окръг на провинция Гансу в Китай)

южно-алтайски тюркски диалекти
ж. Огурска група:
чувашки език (според много тюрколо-
зи той не принадлежи към тюркски-
те езици, а е самостоятелен алтайски
език)

з. Древнотюркски език (Орхонски
рунически надписи, караханидски,
чагатайски език, „речник“ на Махмуд
Кашгари)

Уралски езици

а. Самодийски езици:
Северносамодийски езици:
енецки език
ненецки език
нганасански език
Южносамодийски езици:
камасински език
маторски език
селкупски език
*юкагирски език (силно повлиян от
тунгуските езици)
б. Угро-фински езици:
угорски езици
унгарски език
об-угорски езици
хантийски език (остякски)
мансийски език (вогулски)
в. Фино-пермски езици:
коми (дели са на коми-зирянски
и коми-пермякски език)
удмуртски език (вотякски)
марийски (черемиски)
мордовски език
г. Саамски език (лапски, лапландски)
д. Балто-фински езици:
естонски език

фински език
карелски език
вепски език

Ирански езици

а. Източноирански езици:
авестийски език, езикът на сборника
от свещени зороастрийски текстове
„Авеста“ (средноперс. Apastag)
кушано-бактрийски език
хорезъмски език
согдийски език > ягнобски език в
Таджикистан
скитски език
сармато-алански езици > осетински
език (диалекти – иронски, дигорски)
хотано-сакски и тумшуко-сакски (от-
давна мъртви езици)
пушунски език
памирски езици – мунджански, йидга,
ишкашимски, сариколски, шугна-
но-рушански, язгулемски, вахански
език
б. Западноирански езици:
мидийски език
партски език
кюрдски език (диалекти сорани, кур-
манджи, заза)
талишки език
гилянски език
белуджи
в. Югозападноирански езици:
персийски език (древноперсийски,
средноперсийски (пахлави), съвр. пер-
сийски езици (фарси, дари, таджикски)
юдео-персийски, или татски, език
луристански диалект
бахтиярски диалект